Terdik Szilveszter
MTA-SzAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport

Száztíz éves a debreceni Istenszülő oltalma főszékesegyház

1. kép: Bakos Zoltán felvétele

DEBRECEN ELSŐ GÖRÖGKATOLIKUS TEMPLOMÁT 1910. MÁJUS 22-ÉN FIRCZÁK GYULA MUNKÁCSI PÜSPÖK SZENTELTE FEL. EGYHÁZMEGYÉJE ELSŐ NEOBIZÁNCI TEMPLOMÁNAK A KÖVETKEZŐ ÉVSZÁZADBAN MÉG SOKÁIG NEM AKADT KÖVETŐJE. A REPREZENTATÍV ÉPÜLET 2015 MÁRCIUSÁBAN NYERTE EL A HOZZÁ MÉLTÓ FUNKCIÓT, AMIKOR PAROKIÁLIS TEMPLOMBÓL A HAJDÚDOROGI FŐEGYHÁZMEGYE FŐSZÉKESEGYHÁZA LETT (1. KÉP).

ELŐZMÉNYEK

A helytörténeti irodalomban rendre felbukkanó állítás, miszerint már a középkori Debrecenben is kellene számolni a bizánci kereszténység jelenlétével, egyelőre sem régészeti eredményekkel, sem történeti forrásokkal nem igazolható. A hitújítás során fokozatosan kálvinistává lett városban minden más felekezet vallásgyakorlata megszűnt, más hitűek beköltözését a városi magisztrátus sikeresen akadályozta. 1667-ben I. Lipót király (1655–1705) azonban engedélyt adott az ún. „görög” kereskedőknek, akik a Török Birodalom keresztény hitű alattvalói, rendszerint tényleg görög kultúrájú és műveltségű, de gyakran macedovlach vagy délszláv eredetű személyek voltak, hogy a kincstári birtokokon letelepedhessenek. Szabad vallásgyakorlatukat csak abban az esetben garantálta az uralkodó, ha elfogadják a munkácsi görögkatolikus püspök joghatóságát, azaz unitusok, vagyis görögkatolikusok lesznek.

Debrecenben a 17. század utolsó évtizedeiben jelentek meg a görögök, akik többször is konfliktusba kerültek a városi szervekkel. 1690-ben még arra is engedélyt kaptak az uralkodótól, hogy templomot építsenek, papot tartsanak. 1692-ben a frissen érkezett görög származású munkácsi püspök, Johannes Josephus De Camillis (1690–1706) papot rendelt számukra Izajás szerzetes, egy másik görög személyében. A pap nem működhetett itt sokáig, ugyanis 1693-ban Debrecen szabad királyi városi rangot nyert, ami újabb jogalapot teremtett arra, hogy a város megszabaduljon a görögöktől.

A kérészéletű parókiaalapítási kísérlet a 18. században sem tudott új erőre kapni. Debrecen 1715-ig akadályozta a katolikusok betelepülését, a hatóságok viszont a szabad királyi városi rang törvénybe iktatását halogatták, aminek teljesülése után már nem lehetett a katolikus vallásgyakorlatot sem tiltani. A 18. századból nincsenek adataink a városban élő görögkatolikusokról.

Debrecent 1822-ben a Munkácsi Egyházmegyéhez csatolták, noha Bihar vármegye teljes egészében a nagyváradi görögkatolikus püspök joghatósága alá tartozott. A 19. század közepén Popovics Bazil munkácsi püspök (1835–1864) kezdi sürgetni a hajdúböszörményi parókusokat, hogy tegyenek lépéseket Debrecen filiában a görögkatolikus hitélet megszervezésére. Vályi János parókus (1850–1860) 1851-ben jelentette a püspöknek, hogy megkereste a városi alkapitányt, aki azonban azt tanácsolta neki, hogy a püspöknek inkább személyesen kellene tárgyalnia arról, hogy milyen módon keressék meg a magisztrátust templomépítési

telek szerzése céljából. Úgy vélték, hogy hívek már vannak elegen. Egy év múlva Vályi azt jelentette a püspöknek, hogy a hívek összeírását nem sikerült maradéktalanul elvégeznie, mert sokan letagadják vallásukat, mindössze 53 hívőt talált.

1856-ban a püspök az egykori ferences templomot szerette volna a Helytartótanácstól megszerezni, ezért a híveket újra összeírták, amit a város is fölülvizsgált. Ekkor körülbelül százan vallották magukat görögkatolikusnak. 1860-ban a munkácsi egyházmegyei szentszék közvetlenül írt a kultuszminisztériumnak, sürgetve a debreceni parókia megalapítását. A Helytartótanács két év múlva válaszolt, elutasítva a kérelmet, arra hivatkozva, hogy a városban nem él kellő számú hívő ahhoz, hogy egy ilyen költséges alapításba fogjanak. Id. Roskovics Ignác böszörményi parókus (1861–1866) 1866-ban újra a ferences templomot és kihelyezett kápláni állomás létesítését kérte a városban. A parókiaalapítási kezdeményezések nem jártak sikerrel. Ennek ellenére a böszörményi papok a nagyobb ünnepek előtt rendszeresen bejártak a városba, hogy a híveket gyóntassák; a Szent Liturgiát a római katolikusok kicsiny Szent Anna-kápolnájában végezték.

A 19. század végén, Vargha László böszörményi parókus (1890–1906) idejében kapott újabb lendületet a parókiaalapítás ügye. 1890 novemberében benyújtott kérelmében telket és épületet kért a város jog- és pénzügyi bizottságától görögkatolikus kápolna létesítése céljából. A bizottság a következő évben válaszolt, igyekezve kitérni a kérés elől. Ők úgy tudták, hogy a görög híveket is a római katolikusok látják el, meg amúgy is hiteles létszámkimutatás hiányában nem foglalkoznak az üggyel. A parókus ennek ellenére ismételten benyújtotta a kérvényt, 1893-ban a bizottság újból nemleges választ adott, újfent a hiányos statisztikai adatokra hivatkozva. Két év múlva a bizottság arról nyilatkozott, hogyha megalakulna az önálló egyházközség, akkor adnának templomhelyet, de a város kösse ki, hogy ez nem jelenti a kegyúri jog gyakorlását, erre a kérdésre térjenek vissza majd később. 1897-ben ugyanezt ismételte meg a város, de azt is javasolták, hogy szabják feltételül: az új templom istentiszteleti nyelve kizárólag a magyar legyen. Firczák Gyula munkácsi püspök (1891–1912) erre úgy reagált, hogy a kérdés eldöntése nem az ő jogköre, s kérte, hogy a város nyugodtan adja csak oda a telket. A város talán attól kaphatott vérszemet, hogy 1895-ben Debrecenben is teljesen magyar nyelvű liturgiát tartottak, ami azért számított újdonságnak, mert a Munkácsi Egyházmegye hivatalos liturgikus nyelve az egyházi szláv volt. A magyar liturgia ügye ekkor még erősen borzolta a kedélyeket, mivel mind a püspöki kar, mind a Szentszék ellenezte.

A város ragaszkodott a korábban megszabott feltételeihez, közben az egyházmegye a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban is sürgette az önálló parókia megalapítását. A pozitív döntés meghozatalában állítólag az is fontos szerepet játszott, hogy a Debrecenbe látogató Ferenc József (1848–1916) is elcsodálkozott, miért nincs még a városban görögkatolikus parókia. A minisztérium 1899. május 16-án értesítette a munkácsi püspököt, hogy hajlandóak a Vallásalapból fizetést adni a leendő papnak. Ennek hatására a város vállalta, hogy a hívek létszámának arányában jövedelemkiegészítést ad. Ezek után Firczák Gyula püspök 1899. december 2-án megalapította a hajdúböszörményi parókia második kápláni állomását, amelynek papja Debrecenben lakott. Az új kápláni állomásra ki is nevezte Papp János fábiánházi segédlelkészt.

A DEBRECENI PARÓKIA SZERVEZÉSE, AZ ÚJ TEMPLOM ÉPÍTÉSE

A fiatal pap az ungvári székesegyházból kölcsönzött liturgikus eszközöket, majd Debrecenbe jött „diákos szállásra". A hívek és a városi urak felkeresésével kezdte a szervezési munkát. Az új pap beiktatását Vargha László esperes a Szent Anna-templomban végezte december 17-én. Ezt követően a római katolikus fiúiskolában hívták össze a híveket, hogy a további feladatokról, kötelességekről tárgyaljanak. Noha kevesen jelentek meg, az új egyháztanácsot meg tudták választani.

A városi összeírásokból megkezdték a görögkatolikusok adatainak összegyűjtését, ami majd négyezer hívőre engedett következtetni. Az adatgyűjtés alapján a híveket egyenként felkeresték, és világossá vált, hogy ténylegesen kb. negyedannyi hívővel lehetett számolni. Minden vasárnap a katolikus fiúiskolában tartottak gyűléseket. A Szent Anna-templom mellékoltáránál vagy az iskola termében csak olvasott liturgiát végeztek, de ha az idő engedte, kimentek a katolikus temetőkápolnába, hogy énekes liturgiát is végezzenek.

Közben sürgették a várost, hogy kápolna és iskola céljára telket, épületet biztosítson. Először a Szappanos utca 25.-ben kaptak egy telket, amelyet 1900 szeptemberében engedett át a város ingyen, de csak tíz év használatra. A telken álló régi épületet újjá kellett építeni: ennek költségeit az egyházmegye állta, az anyagokat a város biztosította. Az újjáépítés során egy tantermet alakítottak ki, amelynek az egyik végén deszkafallal rekesztették le az oltárt. Az épületben egy tanítói lakást is létrehoztak. A kápolnát 1900. december 23-án, a Szent Miklós ünnepét követő vasárnapon szentelték fel (az ónaptár szerint ugyanis december 19. volt Miklós napja).

Hamarosan megkezdődött a gyűjtés az új templom építésére is: a Pénzügyminisztérium tárgysorsjátékot, a Belügyminisztérium pedig országos gyűjtést engedélyezett, természetesen az egyházmegye is támogatta a kezdeményezést. Ezenkívül az uralkodótól és magánszemélyektől is kértek támogatást. Négy év alatt, tehát 1904 végére 10.000 koronát gyűjtöttek. Ugyanebben az évben megalakult a „Szent Miklós műintézet" is, amely kegytárgykereskedésként működött azzal a céllal, hogy minden eladott termék után részesedést fizessen az új templom építési alapjába, a közösségnek csupán erkölcsileg kellett támogatnia a céget. Noha a cég nem volt hosszú életű, majdnem megnégyszerezte a korábbi gyűjtés összegét.

1902-től sürgették az építési telkek kijelölését, 1904-ben már tanácskoztak is erről a kérdésről a városi szervekkel. A város ekkor a Szent Anna 53. és a szomszédos 51. számú saroktelket engedte át. A Belügyminisztérium azonban nem tartotta szabályosnak az eljárást, ezért újabb tanácskozást rendelt el. 1905. szeptember 30-án a városi bizottságok a minisztérium előírásainak megfelelően megerősítették a két telek átadását.

1902-től már a templom tervezésén is gondolkoztak, augusztusban a munkácsi püspök megalapította a parókiát is. Ebben az évben két fiatal építész terveket is készített, de az egyházmegyei főhatóság ezeket nem tartotta megfelelőnek. További terveket is kértek és kaptak más építészektől, de ezek sem tetszettek. 1904-ben figyeltek fel a budapesti ifj. Bobula János (1871–1922) építész saját folyóiratában közölt szepesjakabfalvi görögkatolikus templom oldalhomlokzati és alaprajzára (*Budapesti Építészeti Szemle* 1904, 281–82.; 2. kép), amelyek egyből megnyerték a közösség tetszését, s hamarosan fel is vették

2. kép

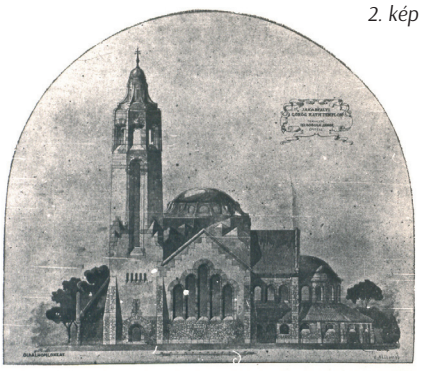

A Szepesjakabfalvi gör. cath. templom oldalnézete.
Tervezte Bobula János építész.

a kapcsolatot a mesterrel. 1905 novemberében Aczél Géza városi főmérnök társaságában a parókia képviselői személyesen elutaztak Szepesjakabfalvára, ahol az építés alatt álló templom egyértelműen elnyerte tetszésüket, s végleg eldöntötték, hogy ez lesz a debreceni templom modellje is. Megkérték Bobulát, hogy a debreceniek igényeihez alakítsa át a terveket. Az építész 1906 első felében meg is tette a szükséges módosításokat, a terveket mind az egyházmegye, mind a város jóváhagyta.

Az építéshez szükséges pénzösszeg nagyobb része még hiányzott, amelyet kérvényekkel próbáltak meg előteremteni: különböző minisztériumokat, a várost és az egyházmegyét célozták meg segélykérő levelekkel. A püspök támogatta a kérelmeket, rajta kívül sokat köszönhettek még Szabó Jenő főrendiházi tagnak, a Görögkatolikus Magyarok Országos Bizottsága elnökének. Ő járt közben annak érdekében, hogy Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter két alkalommal három-három esztendőre 15.000 korona segélyt engedélyezett a templomépítésre. A kerületi képviselő járta ki, hogy a harangok öntéséhez a Hadügyminisztérium kedvező áron 5000 kg ágyúércet biztosított. A görögkatolikus Bacsinszky Vlagyimir a Kereskedelmi Minisztériumban kamatoztatta kapcsolatait, főleg az anyagszállítás területén. A városi tanács is pozitívan állt hozzá az építkezéshez, 400.000 db első osztályú téglát adományozott a munkához. A templomépítési bizottságnak tagjai voltak: Aczél Géza városi főmérnök, Latinovics Mihály királyi főmérnök, Borsós József városi építész és Mérő József helyi ellenőr, aki egyben a bizottság jegyzője is volt.

1906. november 30-a és december 2-a között bontották fel a kivitelezésre érkezett ajánlatokat, majd árlejtési tanácskozást tartottak. Tóth István helybéli építész ajánlatát tartották a legmegfelelőbbnek, de az ácsmunkára ő is 100% ráfizetést kért, ezért az építési bizottság úgy döntött, hogy ezt a munkát „házilag" végzik. A szobrászati munkát később Osváth Antal nyíregyházi szobrász, a padlózati munkát a Kubinyi Lajos és Társa cég nyerték el, míg a rabitz- és a további vasbeton munkákat a Melocco Péter Részvénytársaságra bízták.

A városi vezetőség néhány tagja, miután megismerte az új templom terveit, kezdeményezte a városi tanácsnál, hogy ne a Szent Anna utcai saroktelken, hanem inkább az Attila téren épüljön meg, mert ott jobban érvényesülne. A város végül el is fogadta 1907-ben ezt a javaslatot, bár voltak, akik ennek fejében az egyik telket szerették volna visszakérni, de szerencsére ez nem történt meg. Az új helyszínre vonatkozó telekadományt a Belügyminisztérium is jóváhagyta. A templom áthelyezésével nyert kettős telken így egy bérház építésére is gondoltak, hogy annak stabil jövedelmeiből majd a templomépítésre felveendő kölcsönöket tudják törleszteni. Az építkezéshez az egyházmegyétől igyekeztek nagy kölcsönt felvenni, amire kezességet a tehetősebb hívek saját birtokaikkal vállaltak. Az egyházmegyei szentszék ugyanis csak ennek fejében engedélyezte, hogy a kölcsön az építkezéshez részletekben folyósítható legyen.

1907 júliusának közepén fogtak hozzá a templomépítéshez, az alapozási munkákkal jól haladtak, az alapkőszentelést augusztus 11-én tartották. A Szent Liturgiát a Szent Anna-templomban végezték, s onnan vonultak át az alapkőletételre, ahol egy sátor alatt az egyházak és a város képviselői is jelen voltak. A torony és a pillérek alatt méteres vastagságú betontömbökkel erősítették az alapozást, ebben az évben átlagosan 4 méter magasságig jutottak a falakkal.

3. kép: Bakos Zoltán felvétele

1908-ban április 1-jéig folyt a munka a templomon, majd kitört az építőmunkások bérharca, ami három hónapnyi leállást eredményezett. Július elején álltak újra munkába, jól is haladtak, augusztusban már a boltozati rabitzmunkák is folytak. Ez számított a korban az egyik legkorszerűbb betonozó technikának, így könnyűszerkezettel a kettős héjú szabályos kupolát is meg tudták építeni. A szentélyt és a kereszthajót eternitpalával, a tornyot és a kupolát vörösrézzel fedték. A templom szentelését eredetileg 1909. október 14-én, az ónaptár szerinti Istenszülő oltalma ünnepen akarták megtartani, ezért a belső munkákat sürgették.

A harangokat Seltenhofer Frigyesnél rendelték meg Sopronban. Mivel Győry Mihály polgár a legnagyobb harangra 6000 koronát adományozott, ennek arányában alakították ki a többi harang súlyát is c-moll akkordban. Így a nagy harang felszereléssel együtt 26, a második 15, a harmadik 8, a negyedik 3 mázsa súlyú lett (ezek csak hozzávetőleges adatok). A harangok 1910 májusában érkeztek meg állványaikkal együtt. Megszentelésüket június 13-án végezte Papp Antal főesperes.

A főoltár és a szószék is elkészült már ekkor a budapesti Rétay és Benedek Műintézetben, neobizánci stílusban, izgalmas üvegmozaik berakásokkal. Gróh Ferenc debreceni prépost, kanonok, plébános (1906–1918) több mint 6000 koronával támogatta a főoltár megvalósítását. Ekkor már a templom padjain is dolgoztak. A magas költségek miatt úgy gondolták, hogy a templom csak meszelve vagy egy színre legyen festve. A hívek azonban két kereskedő, Balogh Gyula és Demeter István kezdeményezésére és nagy fokú áldozatvállalásával a falfestésre is gyűjtöttek. Az egész templom kifestése 15.000 koronába került volna, ennyit azonban nem tudtak előteremteni. A befolyt adományokból csak a kupolát tudták kifestetni, amivel Lohr Ferenc (1871–1946) budapesti művészt bízták meg (3. kép). A mester augusztusban kezdett hozzá a festéshez, s késő ősszel fejezte be a kupolát. Kora tavasszal a templom többi térrészét is összhangba hozta a kupolával, sima, de különböző színekkel kombinált felületekkel. Erről így írnak 1910-ben: „Így templomunk festése, bár a befejezetlenség eléggé szembeötlő rajta, mégis igen jó benyomást tesz, kupolánknak pedig nap nap mellett sok bámulója akad." A templom ünnepélyes felszentelése 1910. május 22-én történt. Lohr a kupola csegelyeibe a négy evangélistát festette meg, később a szentélyapszis félkupolájába egy nagy méretű Krisztust alkotott.

A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT

Az 1912-ben alapított Hajdúdorogi Egyházmegye első püspöke, Miklósy István (1913–1937) Debrecenben rendezte be püspöki hivatalát. 1914-ben azonban az ellene elkövetett, három halálos áldozatot követelő bombamerénylet hatására áthelyezte székhelyét Nyíregyházára. A templomot építtető Papp János (1871–1950) parókust 1913-ban a püspök Hajdúböszörménybe nevezte ki. A debreceni templomépítésre kiutalt 90 ezer korona elszámolása 1915-ben történt meg. Ebben az évben, a már zajló I. világháború alatt összeírták a templom harangjait, amelyek közül 1917. május 25-én hármat le is szereltek (1158 kg, 565 kg és 227 kg súlyút). A két háború között csak egy harangot tudtak pótolni. A II. világháború alatt nem vittek el egyet sem, bár ez az egyházközség is ki volt jelölve rekvirálásra.

A II. VILÁGHÁBORÚTÓL NAPJAINKIG

A templomot a II. világháború alatti bombázások is érintették, de a helyreállítás hamar megtörtént. A templombelső jelentős átalakítása 1952-ben kezdődött. Árkossy István parókus (1946–1964) Szegedi Molnár Géza (1906–1970) festőművészt bízta meg különböző képek elkészítésével. 1956-ban a templom falainak festéséhez is hozzáfoghatott. 1958-ban alkotta meg az egész főapszist betöltő nagyszabású freskóját (jobb alsó sarokban szignált, 1958-as évszám), aminek következtében megsemmisült Lohr Ferenc falképe, s a szentély három középső ikerablakát is befalazták, ami nagyon sötétté tette a belső tereket. Az új falkép északi alsó negyedében helyet kapott az 1914-es merénylet három áldozatának ábrázolása is. Szegedi Molnár egységesítette a templom ornamentális festését is, a diadalív feletti korábbi festményt eltüntetve.

Az ikonosztázion építésére szinte száz évet kellett várni, pedig a templom építési tervein már a pontos helyét is jelölték. Az új ikonosztázion terveit Makláry Zsolt készítette. A carrarai márványból készített, vésett, aranyozott állványzatba a nagy méretű hat ikon és a három ajtó 2009 és 2011 között készült, ünnepélyes szentelését Kocsis Fülöp hajdúdorogi megyéspüspök végezte (4. kép). A templom címünnepét ábrázoló Istenszülő oltalma ikon különleges, mivel az 1914-es debreceni bombamerénylet három áldozata is megjelenik a Szűz Mária köntöse alatt oltalmat keresők között (5. kép).

2015-ben az északi kereszthajóba került a máriapócsi kegykép másolata, amely az ikon könnyezésének tricentenáriumára készült, Monostory Viktória munkája. Az eredeti ikon 2015. március 21-22-én vendégeskedett a templomban, amikor az itt álló oltáron helyezték el.

5. kép, Szabó Sándor felvétele

4. kép